

received: 2023-05-07

DOI 10.19233/ASHS.2023.27

DEMOSOVA PLEBISCITNA POBUDA: ANALIZA SPOMINSKE LITERATURE IN DOGAJANJE KONEC OKTOBRA IN V ZAČETKU NOVEMBRA 1990

Janez OSOJNIK

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: janez.osojnik1@um.si

IZVLEČEK

Na podlagi spominske literature, arhivskega gradiva, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, slovenskega časopisja in najbolj relevantne znanstvene literature članek obravnava Demosovo plebiscitno pobudo, ki je rezultirala v izvedbi glasovanja o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije 23. decembra 1990. V ta namen je avtor primerjal in kritično analiziral dostopne podatke o nastanku plebiscitne pobude in o dogajanju na sicer dva dneva trajajočem sestanku Demosovega poslanskega kluba 9. novembra 1990, ko je ta podprl izvedbo plebiscita. Na podlagi tega je avtor poskušal rekonstruirati takratno dogajanje.

Ključne besede: plebiscit, 1990, sestanek v Poljčah, osamosvojitve Slovenije, Peter Jambrek, Tone Jerovšek, Tine Hribar

L'INIZIATIVA PLEBISCITARIA DEL DEMOS: UN'ANALISI DELLA LETTERATURA MEMORIALE E DEGLI SVILUPPI A FINE OTTOBRE E INIZIO NOVEMBRE 1990

SINTESI

Sulla base della letteratura commemorativa, del materiale archivistico conservato dall'Archivio della Repubblica di Slovenia, dei giornali sloveni e della letteratura accademica più rilevante, l'articolo discute l'iniziativa plebiscitaria di Demos, che ha portato alla votazione sull'indipendenza e la sovranità della Repubblica di Slovenia il 23 dicembre 1990. A tal fine, l'autore confronta e analizza criticamente le informazioni disponibili sulle origini dell'iniziativa plebiscitaria e sugli eventi che hanno avuto luogo durante la riunione di due giorni del caucus parlamentare Demos del 9 novembre 1990, quando il caucus ha sostenuto l'organizzazione del plebiscito. Su questa base, l'autore ha cercato di ricostruire gli eventi dell'epoca.

Parole chiave: plebiscito, 1990, incontro a Poljče, indipendenza della Slovenia, Peter Jambrek, Tone Jerovšek, Tine Hribar

UVOD¹

9. in 10. novembra 1990 je v Poljčah potekal sestanek poslanskega kluba Demokratične opozicije Slovenije (Demos), na katerem so filozof Tine Hribar, pravnik in sociolog Peter Jambrek ter pravnik Tone Jerovšek navzočim predstavili idejo plebiscita. Ideja je še istega dne, ko se je sestanek končal, pricurljala v javnost, konkretizirala pa se je 23. decembra 1990. Čeprav obstaja precej del, ki naslavlja tematike, povezane s procesom razpadanja Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ) in osamosvajanja Republike Slovenije (cf. Pirjevec, 1995; Repe, 2001; Repe, 2002; Pirjevec, 2003; Pesek, 2007; Lusa, 2012; Pesek, 2012; Valič Zver, 2013; Repe & Kerec, 2017), pa ta podrobneje ne obravnavajo plebiscita. Tako večje pozornosti ne namenjajo nastanku Demosovega predloga plebiscita, ki sicer v jeseni 1990 ni predstavljal prvega predloga o izvedbi ljudskega glasovanja, na katerem bi glasovalni upravičenci odločali o prihodnjem statusu Republike Slovenije – to je bil predlog Socialistične stranke Slovenije (SSS) (Žakelj, 2010; Osojnik, 2022). Ozadje nastanka Demosovega plebiscitnega predloga kot tudi nekatere korake do omenjenega sestanka v Poljčah vključno z njim v svojih delih, ki so nastali v kasnejših letih, omenja trojica, ki je v Poljčah idejo plebiscita predstavila. Med njimi obstaja kar precej razlik. V pričujočem članku bomo predstavili in primerjali, kako so Hribar, Jambrek in Jerovšek videli dogajanje v zvezi z nastankom plebiscitne ideje konec oktobra in v začetku novembra 1990 ter ga tako poskušali rekonstruirati. V ta namen smo poleg Hribarjeve, Jambrekove in Jerovškove spominske literature analizirali še nekatere druge spomine takratnih političnih akterjev, arhivske vire, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije (ARS) in časopisno gradivo.

NEKATERI POUDARKI DOGAJANJA PRED NASTANKOM DEMOSOVE PLEBISCITNE IDEJE

Proti koncu 80. let 20. stoletja so se v SFRJ pojavljale zahteve po spremembi ureditve države. V Socialistični republiki Sloveniji (SRS, po marcu 1990 Republiki Sloveniji) so si prizadevali zagotoviti večjo suverenost in bolj avtonomni položaj republik ter demokratizacijo političnega prostora, kar je bil sočasen trend tudi v drugih srednje- in vzhodnoevropskih komunističnih državah (cf. Maver & Friš, 2018; Maver et al., 2019, 186–187; Maver, 2022, 793, 802–805; Gašparič & Konovšek, 2022).

Slovinci so bili večkrat deležni nasprotovanja tem prizadevanjem, največkrat s srbske strani (cf. Repe, 2022). V tem času je nastala 57. številka *Nove revije* s podnaslovom *Prispevki za slovenski nacionalni program*, ki je bila pomembna iz programskega vidika slovenskega osamosvajanja (cf. Šela & Friš, 2017, 830; Zajc, 2020, 950; Šela, 2021, 606). V njej izvedba referendum v tem procesu ni omenjena. V letu 1988 so se v SRS začele formirati politične zveze, ki so predstavljale opozicijo komunističnim oblastem. Pred volitvami v slovensko skupščino aprila 1990 so se nekatere povezale v koalicijsko Demos. V svojem programu iz sredine decembra 1989 se je ta zavzela za izvedbo referendum, na katerem bi državljani Republike Slovenije odločali o njeni notranji ureditvi. Mesec dni kasneje je Demos v programu z naslovom *Deklaracija o slovenski samoodločbi* med tremi prednostnimi nalogami navedel tako izvedbo referendum o novi slovenski ustavi kot tudi posebnega glasovanja – plebiscita – s katerim bi »Slovinci lahko svobodno izrazili svojo voljo in odločili o svoji politični pripadnosti«. V tem programu se je Demos sicer zavzel za konfederalno povezavo Republike Slovenije z drugimi jugoslovanskimi narodi (Osojnik, 2022, 465–466).

Na že omenjenih aprilskih volitvah Demos je slavil zmago, po prevzemu oblasti v Republiki Sloveniji pa je prednost namesto plebiscitu dajal nastanku nove republiške ustave (Göncz, 2022, 831). Se je pa v času med majem in jesenjo 1990 pojavilo nekaj razmišljanj o izvedbi referendum v Sloveniji, ki bi potekal 23. decembra in na katerem bi se volilni upravičenci izjasnili o prihodnjem statusu Republike Slovenije, kar v svojih delih omenja zlasti Jambrek (Jambrek, 2014, 190, 195–196; Jambrek, 2018, 288, 293). Velja dodati, da se je v poletju 1990 oblikovalo besedilo nove slovenske ustave, t. i. »Podvinske ustave«, kjer so njeni avtorji ravno tako posvečali pozornost vprašanju izvedbe referendum.² Kljub temu, da so ga omenjali tudi nekateri posamezniki, ki so bili bližje Demosu, je prvi predlog za izvedbo plebiscita o prihodnjem statusu Republike Slovenije, ki ne bi imel zveze z novo slovensko ustavo, v slovensko skupščino v začetku oktobra 1990 vložila opozicijska stranka SSS. Kljub temu, da njen predlog ni bil uspešen, oziroma bolje rečeno ga je nadomestila Demosova pobuda, je debata o njem kot tudi javna razprava o osnutku nove slovenske ustave, ki je bila do takrat že pripravljena in izročena predsedniku slovenske skupščine Francetu Bučarju, po Jambrekovem mnenju povzročila porast zanimanja v strokovni in

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti* (P6-0372), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 11, Stališča in sklepi o urejanju bodočih odnosov v Jugoslaviji, 24. 9. 1990; ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 33, Uprava, Ustava Republike Slovenije od 80. člena do 129. člena [nedatirano]; ARS, SI AS 2007, šk. 2, a. e. 77, Delovni osnutek ustave Republike Slovenije, 24. 9. 1990. Zadnje je objavljeno tudi v: Cerar & Perenič (2001, 102).

poklicni javnosti za razna vprašanja, ki bi jih morala nasloviti nova ustava, med drugim tudi vprašanje legitimacije pravice do samoodločbe; ali bi do nje prišlo preko ustavnega referendum ali plebiscita.³ To oceno je zapisal 24. oktobra, do takrat pa je pri njem glede na analizirano gradivo morala dozoreti dokončna ideja o izvedbi referendum ob koncu leta 1990. Jambrek sicer plebiscitnem predlogu SSS ni pripisal večjega pomena pri izvedenem glasovanju 23. decembra.⁴ Velja še dodati, da je v septembru 1990 zvezno predsedstvo ugotavljalo, da so se v SFRJ pojavljali štiri možnosti njene preureditve. Za namene urejanja težavne politične situacije so si v predsedstvu zamišljali tudi izvedbo referendumov na ozemlju celotne jugoslovanske države, na njih pa bi se jugoslovanski državljani odločali o prihodnji ureditvi države (Osojnik, 2022, 467–470).

NASTANEK DEMOSOVEGA PLEBISCITNEGA PREDLOGA

O nastanku Demosovega plebiscitnega predloga obstaja več različic, ki imajo sicer nekatere podobnosti, a tudi razlike. Kot prvo velja omeniti tisto, ki jo je predstavil Peter Jambrek. Po njegovi različici se je, kot se je kasneje spominjal, zadnji vikend v oktobru (27. in 28. v mesecu) odločil, da bi bilo treba člane Demosa v nekaj dneh prepričati, da je treba zaradi počasnega procesa sprejemanja nove slovenske ustave razpisati predustavni plebiscit o neodvisnosti Republike Slovenije. V ponedeljek 29. oktobra je idejo najprej predstavil Tinetu Hribarju. O potrebi izvedbe plebiscita sta oba soglašala. Nato se je Jambrek napotil na ustavno sodišče (Jambrek, 2014, 202; Jambrek, 2018, 300). Tam se je nenapovedano sestel s Tonetom Jerovškom in ga vprašal za pomoč pri formulaciji plebiscitnega vprašanja. Jerovšek je napisal predlog, ki bo predstavljen v naslednjem odstavku, to pa je predstavljalo prvi osnutek plebiscitnega vprašanja. Jambrek je Jerovšku tako priznaval prvotno formulacijo vprašanja, a obenem dopuščal možnost, da je sam popravil kako besedo.⁵

Plebiscitni predlog, ki sta ga sestavila Jambrek in Jerovšek (pod njim pa je podpisan le prvi, saj naj bi ga dokončno izoblikoval on) 29. oktobra 1990, je vseboval sledeči predlog plebiscitnega vprašanja: »Ali naj Slovenija z dnem razglasitve nove ustave postane neodvisna in suverena država, ki ne bo zdru-

žena v SFRJ?«. Volilni upravičenci bi se odločali med opcijama »Da« in »Ne«. V pojasnilu je zapisano, da bi Republika Slovenija, ki bi imela kot neodvisna in suverena država vse attribute dejanske oblasti na svojem ozemlju in polno mednarodnopravno subjektiviteto, z razglasitvijo ustave nase prevzela izvrševanje vseh pravic. Načini in roki prevzema izvrševanja teh pravic bi se uredili z ustavnim zakonom za izvedbo ustave in v skladu z mednarodnimi pogodbami, med katerimi bi lahko bila tudi konfederalna. Plebiscit bi potekal 23. decembra 1990. Prisostvovali bi mu mednarodni opazovalci. Kljub plebiscitu je bila še vedno odprta možnost izvedbe referendum o novi slovenski ustavi, ki bi potekal po plebiscitu. Jambrek je dodal nekaj dodatnih razlag. Zapisal je, da je bil plebiscit del predvolilnega programa Demosa in dovolilna zahteva SSS. Plebiscit bi bil najbolj prepričljiv, mednarodnopravno veljaven in za slovensko politično vodstvo zavezujoč izraz volje volilnih upravičencev. Z zagotovitvijo državnosti bi Republika Slovenija lahko sklepala meddržavne pogodbe. Med tem bi lahko bila tudi povezava v konfederalno Jugoslavijo. V primeru, da bi bila na plebiscitu izkazana večinska volja v prid slovenski neodvisnosti in suverenosti, federativna jugoslovanska država za Slovenijo več ne bi bila možna.⁶ Na ta dokument se je ob predstavitvi Demosove plebiscitne ideje Jambrek skliceval v svojih kasnejših delih.

V Jambrekovem fondu, ki ga hrani ARS, obstaja še en podoben, sicer nepodpisan dokument, a ravno tako datiran z 29. oktobrom 1990.⁷ Kot pojasnjuje Jambrek, je ta dokument predstavljal okrnjeno različico pobude (Jambrek, 2014, 203). Vsebuje isto plebiscitno vprašanje kot pojasnilo, nima pa toliko dodatnih razlag. Od zgoraj predstavljenega predloga se razlikuje v tem, da ni predvideval izvedbe referendum o ustavi v primeru, da bi bil izveden plebiscit. Ta dokument je še predvideval, da bi politično odločitve o izvedbi plebiscita sprejela vodstva Demosovih strank ter njegovo predsedstvo. To bi lahko razumeli v smislu Demose lastitve ideje izvedenega glasovanja.

Jambrek se je 4. januarja 2006 pogovarjal z vodjo Demosovega poslanskega kluba v času slovenskega osamosvajanja Francem Zagožnom. Iz zapisnikov pogovora je razvidno, da je (očitno po obisku pri Jerovšku) 29. oktobra 1990 Jambrek poklical Zagožna. Dobila sta se pred Ustavnim sodiščem. Tam je

3 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 47, Kako do ustavnega kompromisa, 24. 10. 1990 str. 2. Besedilo je objavljeno tudi v Jambrek (1990, 24).

4 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 66, Slivnik o plebiscitu [nedatirano].

5 ARS, SI AS 2007, šk. 1, a. e. 66, Slivnik o plebiscitu [nedatirano]. Novinar Danilo Slivnik je sicer zapisal, da se je prvi osnutek plebiscitnega vprašanja glasil »Ali naj Slovenija postane na dan tega plebiscita neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?« (Slivnik, 1991, 76). Glede na preostale prvotne različice plebiscitnega vprašanja, ki bodo predstavljene v nadaljevanju, lahko domnevamo, da različica, ki jo je zapisal Slivnik, ni predstavljala prvega Jambrekovega osnutka.

6 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 260, Plebiscit o slovenski državi, 29. 10. 1990. Dokument je objavljen tudi v Jambrek (2014, 202–203; 2018, 301).

7 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 260, Plebiscit o slovenski državi, 29. 10. 1990.

Jambrek Zagožna obvestil, da predlagajo (ni zapisal, kdo vse) plebiscit in da se z njegovo izvedbo strinja tudi predsednik Demosa Jože Pučnik. Tako naj bi bil Pučnik do takrat že seznanjen s predlogom plebiscita.⁸ Jambrek se je ravno tako 29. oktobra sestal tudi s Pučnikom v avtomobilu slednjega na parkirnem mestu pred Ustavnim sodiščem (Jambrek, 2014, 204).⁹ Zagožen se je s predstavljenim predlogom strinjal in se odločil sklicati sestanek Demosovega poslanskega kluba, ki bi o plebiscitni ideji razpravljali in jo sprejel. Kasneje je Zagožen na ustavnem sodišču obiskal Jambreka in mu sporočil, da bo sestanek potekal v Poljčah. Jambreka je prosil za pripravo plebiscitnega predloga. Pri tem je Jambrek sodeloval še s Tinetom Hribarjem in Tonetom Jerovškom. Za idejo naj bi tako vedeli le Jambrek, Hribar, Jerovšek, Pučnik in Zagožen. Na koncu sta januarja 2006 ugotavljala, da zapisnik sestanka iz Poljč ne obstaja.¹⁰ V času do sestanka v Poljčah naj bi komunikacija in priprava nanj potekala na dnevni ravni med Pučnikom, Zagožnom in Jambrekom, od ostalih pa naj bi bil sproti s podrobnostmi tega seznanjen le še Jerovšek (Jambrek, 2014, 205).

Vabilo na sestanek oziroma dvodnevni seminar poslanskega kluba Demos, kot se je uradno dogodek imenoval, je bilo napisano 31. oktobra. Začel naj bi se 9. novembra ob 10. uri. Za prvi dan seminarja sta bili predvideni dve točki, in sicer strategija osamosvajanja Slovenije in odprta vprašanja o novi ustavi Republike Slovenije.¹¹

Če strnemo Jambrekovo inačico nastanka Demosove plebiscitne pobude, sta predlog plebiscitnega vprašanja definirala Jambrek in Jerovšek 29. oktobra. Še pred tem je bil istega dne z idejo seznanjen Hribar, po tem pa Pučnik in Zagožen. Dva dneva za tem je bil sklican seminar poslanskega kluba Demosa, ki se je odvil 9. in 10. novembra.

Na tem mestu velja še nameniti komentar glede tajnosti plebiscitnega predloga. Razloga za tajnost je predstavil Jambrek, in sicer sta se skrivala v predvidevanju, da bi mu del Demosovih vplivnejših politikov verjetno nasprotoval (za razliko od njegovih delegatov v skupščini) in postavitvi opozicije pred izvršeno dejstvo (Jambrek, 2014, 210). Za predlog naj bi tako vedelo le pet oseb. Intervju z republiškim sekretarjem za zakonodajo Lojzetom Jankom, objavljenim v *Mladini* 20. novembra 1990, omenjeno

tajnost postavi nekoliko pod vprašaj. Janko je dejal, da se je že nekaj časa vedelo, da bo Demos predlagal plebiscit, ni pa vedel, da bo predlagani datum 23. december (Lesjak, 1990, 10).

Nekoliko drugačno inačico dogodkov, ki so pripeljali do sestanka v Poljčah, je podal Tone Jerovšek dobrih šestnajst let po nastanku Demosove plebiscitne ideje. Zapisal je, da je bil Jambrek idejni vodja predloga o izvedbi predustavnega referenduma. Nekega dne – pri tem ni zapisal datuma – sta Jambrek in Jerovšek ocenjevala, da je proces slovenske osamosvojitve prepočasen, zato sta se odpravila k Francetu Bučarju in mu predlagala izvedbo plebiscita. Odločitev o njegovi izvedbi bi sprejela slovenska skupščina. Jerovšek je predstavil razloge za njegovo izvedbo, sta se pa oba z Jambrekom strinjala, da je najugodnejši čas za slovensko osamosvojitve že potekel. Bučar ni delil njunega mnenja. Zagovarjal je nujo po sinhronem slovenskem in hrvaškem osamosvajanju. Tako je zavrnil plebiscitno pobudo. Ker nista dobila podpore pri Bučarju, sta se Jambrek in Jerovšek odločila, da jo bosta predstavila Pučniku,¹² ki ga je Jambrek poklical na Ustavno sodišče. Iz Jerovškovega zapisa ne moremo ugotoviti, ali sta bila na pogovorih s Pučnikom oba z Jambrekom ali le slednji, se naj bi pa predsednik Demosa strinjal z idejo izvedbe plebiscita in obljubil pomoč pri pridobitvi Demosove podpore temu. Na sestanku naj bi Jambrek še dodal, da naj bi se s postopkom priprave plebiscita do takrat strinjal tudi že republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša.¹³ Po pogovoru s Pučnikom je Jambrek na Ustavno sodišče povabil še Zagožna, kjer naj bi ga Jambrek in Jerovšek seznanila s plebiscitno pobudo. Zagožen se je strinjal, da bi on sklical sestanek Demosovega poslanskega kluba, na katerem bi razpravljali o plebiscitu (Jerovšek, 2007, 238–239).

Predstavljena Jerovškova inačica za razliko od Jambrekove vpeljuje novega akterja v zgodbo, to je Bučarja in njegovo nestrinjanje z izvedbo plebiscita. Razlika se pojavi tudi glede poteka sestankov s Pučnikom in Zagožnom. Jambrek piše, da se je z obema sestal individualno, Jerovšek pa, da je vsaj pogovor z Zagožnom potekal v troje. O ideji naj bi bil že zelo zgodaj obveščen tudi Janša. Problematičen je še kronološki tok dogodkov – najverjetneje konec oktobra.¹⁴ Če so se vsi pogovori, ki jih je omenil

8 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 276, Telefonski pogovor z dr. Francetom Zagožnom, 4. 1. 2006.

9 Glede na Slivnikov zapis naj bi sestanek potekal popoldne (Slivnik, 1991, 76).

10 ARS, SI AS 2007, šk. 4, a. e. 276, Telefonski pogovor z dr. Francetom Zagožnom, 4. 1. 2006.

11 Vabilo na seminar kluba poslancev Demosa 9. in 10. novembra v Poljčah (Hribar, 2005, 5).

12 Rosvita Pesek je na podlagi zapiskov s predstavite referata Toneta Jerovška, ki ga je imel v Mariboru 24. 11. 2006 (razširjeno inačico referata je objavil leto pozneje v znanstveni reviji *Studia Historica Slovenica*), zapisala, da naj bi sestanek s Pučnikom potekal nekaj dni po sestanku z Bučarjem. Prisostvovala sta mu tako Jambrek kot Jerovšek (Pesek, 2007, 224–225; Pesek, 2016, 211).

13 Glede na dogajanje v Poljčah je malo verjetno, da bi Janša že tedaj vedel za plebiscitno pobudo. O tem niti ne piše v svojem delu (Janša, 2013).

14 Kar se časovnice tiče je Jambrekovo in Jerovškovo inačico dogajanja težko primerjati, saj Jerovšek ni zapisal konkretnih datumov.

Jambrek, odvijali 29. oktobra, je moral Jerovšek soglašati s plebiscitno idejo že pred tem dnevom zaradi pogovora pri Bučarju. Sicer je Jambrek resda zapisal, da je Jerovška 29. oktobra vprašal, kako bi zvenelo plebiscitno vprašanje, iz česar bi se dalo sklepati, da sta o konkretizaciji plebiscita govorila že prej, a glede na Jambrekov dokaj natančen opis dogajanja v zadnjih oktobrskih dneh leta 1990 je presenetljivo, da sestanka pri Bučarju ni omenil.

Tretjo inačico dogajanja je predstavil Tine Hribar, ki je Jambreku priznal pobudo za sklic sestanka Demosovega poslanskega kluba (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131). Prav tako je Jambreku in Jerovšku priznaval avtorstvo ideje predustavnega referenduma, ki je po nekaterih spremembah pripeljala do izvedbe plebiscita (Hribar, 2010, 64). V Hribarjevem dnevniškem zapisu, ki ga je leta 2005 objavil, je predvideval, da je Jambrek spisal plebiscitno pobudo pod Jerovškovim vplivom, tajnica enega od njiju pa naj bi jo »nevede« poslala predsedniku predsedstva Republike Slovenije Milanu Kučanu.¹⁵

Največja razlika med Hribarjevo in Jambrekovo inačico dogajanja je v avtorstvu inačice plebiscitnega vprašanja, ki je bilo predstavljeno v Poljčah in se je glasilo: »Ali naj Slovenija na dan razglasitve rezultatov tega plebiscita postane neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?«. Ta predlog, ki je jasno ločil plebiscit od morebitnega referenduma o ustavi, se razlikuje od Jambrekove zasnove vprašanja z dne 29. oktobra. Hribar je zapisal, da je do spremembe vprašanja prišlo 8. novembra – dan pred sestankom v Poljčah. Tega dne naj bi se z Jambrekom srečala pred Maximarketom v Ljubljani. Jambrek naj bi Hribarja vprašal, ali se namerava udeležiti Demosovega seminarja v Poljčah, ta pa naj bi mu odvrnil, da ne, saj da Jambrekova formulacija predustavnega plebiscita ne bi pomenila slovenske osamosvojitve na dan glasovanja, temveč bi jo odlašala. Takrat naj bi Hribar predlagal spremembo vprašanja in dodal, da se morajo s spremembo nujno strinjati Bučar, Janša in Pučnik. Jambrek naj bi se s temi predlogi strinjal (Hribar, 2010, 65).¹⁶ Jambrek je kasneje zapisal, da se tega srečanja s Hribarjem, kot tudi razloga za spremembo referendumskega vprašanja in kdo je bil pobudnik tega, ne spominja. Menil je, da je njemu ali pa še komu drugemu med 29. oktobrom in 9. novembrom postalo jasno, da v letu 1990 še ne bo zaključena razprava o novi slovenski

ustavi, s čimer bi se njen sprejem zavlekel. Dodaja še Jerovškovo pričevanje (brez navedbe datuma), da je do v Poljčah predlagane inačice vprašanja prišlo v soglasju s Pučnikom in verjetno tudi z Zagožnom že pred 8. novembrom (Jambrek, 2014, 204–206; Jambrek, 2018, 302–304).

SESTANEK V POLJČAH

Sestanek v Poljčah je potekal 9. in 10. novembra. Vodil ga je Franc Zagožen. Če verjamemo zapisu Mirana Lesjaka in Alija H. Žerdina v *Mladini*, objavljenem deset dni po sestanku, se je sestanka udeležilo nekaj več kot 60 ljudi (Lesjak & Žerdin, 1990, 4–7). Prvi dan sta na dopoldanskem delu nastopila predsednik izvršnega sveta skupščine Republike Slovenije Lojze Peterle, ki je po nastopu sestanek zapustil, in Bučar. Oba v svojih referatih naj ne bi izkazovala pretiranega navdušenja glede prehitrih korakov v procesu slovenske osamosvojitve (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131; Pesek, 2007, 225–226). Jambrek se v prvem delu sestanka spominja še nastopa Janše (Jambrek, 2014, 206; Jambrek, 2018, 304), Jerovšek poleg Janše še Bavčarja (Jerovšek, 2007, 239), Hribar pa še Pučnika, ne pa tudi Janše in Bavčarja.¹⁷ Noben od dvojca Jambrek–Jerovšek ne omenja nastopa Peterleta in Pučnika.

Po koncu prvega dela je potekal odmor za kosilo. V tem času naj bi sledilo prepričevanje nekaterih najpomembnejših Demosovcev o nujnosti podpore izvedbe plebiscita. Znova se pojavijo inačice, ki se med sabo razlikujejo. Ker ne moremo z gotovostjo trditi, čigava je (bolj) pravilna, pišemo v pogojniku. Še pred začetkom sestanka naj bi Hribar opravil pogovor s Pučnikom (po eni izmed Hribarjevih inačic naj bi pogovoru prisostvoval še Jambrek, v drugi Jerovšek, v dveh pa ju ne omenja) glede spremembe plebiscitnega vprašanja, s katerim naj bi se Pučnik takoj strinjal (Hribar, 1991, XIII; Hribar, 1995, 131; Hribar, 2010, 65).¹⁸ V odmoru naj bi o nujnosti izvedbe plebiscita govoril z Bučarjem in Janšo. Glede teh pogovorov je Hribar znova navedel dve različni zgodbi. V starejši je zapisal, da je v posebno sobo povabil poleg Bučarja in Janše še Pučnika. V podpori plebiscitu naj bi se nekoliko obotavljal le Janša (Hribar, 1991, XIV; Hribar, 1995, 132).¹⁹ V mlajši inačici se je Hribar spominjal, da je pogovore z Bučarjem in Janšo nameraval opraviti še pred začetkom

¹⁵ Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 20).

¹⁶ To Hribarjevo inačico dogajanja omenjata tudi Pesek (2007, 224) in Jambrek (2014, 205). Po tej inačici naj bi bil pobudnik zamisli o spremembi plebiscitnega vprašanja Hribar, Jambrek pa le tisti, ki se je s tem strinjal, medtem ko naj bi imela po drugem Hribarjevem opisu srečanja oba precej idej, spremembo vprašanja pa je še vedno predlagal Hribar (Hribar, 2005, 3).

¹⁷ Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

¹⁸ O Hribarjevi inačici pogovora s Pučnikom glej: Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

¹⁹ O tej Hribarjevi inačici dogajanja med odmorom za kosilo glej tudi: Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

prvega dela seminarja, a do takrat Bučar še ni prišel v Poljče. Tako naj bi pogovori potekali v odmoru, Hribar pa naj bi jih izvedel z vsakim od njiju na štiri oči. Najprej naj bi se pogovoril z Bučarjem, ki naj bi po Hribarjevih besedah že prej nasprotoval Jambrekovemu predlogu predustavnega plebiscita (kar sovpada z Jerovškovo razlago o Bučarjevi »vlogi« pri nastanku ideje). Bučar naj bi se strinjal z idejo plebiscita v nekaj minutah. Nato naj bi se Hribar sestal še z Janšo. Janši naj bi bila ideja všeč, a se zaradi nepripravljenosti Slovenije iz vojaško-obrambnega vidika naj ne bi takoj strinjal z njo. Naposled naj bi z njo soglašal. Pred dvorano, v kateri je potekal sestanek, naj bi čakala Jambrek in Jerovšek. Hribar naj bi jima prikimal, kar je pomenilo, da se njegovi sogovorniki v odmoru z idejo strinjajo. Seminar naj bi se nadaljeval okoli poldneva (Hribar, 2010, 66).²⁰

Pogovor v Poljčah omenja tudi Janša, in sicer da so se pred sejo – ne zapiše omenja jasno, ali dopoldanskim ali popoldanskim delom, a najbrž je mislil na drugega – z njim želeli pogovoriti Hribar, Jambrek in Pučnik. Hribar naj bi ga neposredno vprašal, ali se strinja s predlogom plebiscita za samostojno Slovenijo. Janša naj bi bil za, a je opozoril, da je na pomanjkljivosti pri praktični realizaciji plebiscitne odločitve. Med pogovorom naj bi Janša spoznal, da ideja ni časovno povezovala dneva glasovanja z dejansko osamosvojitvijo, zato je nanjo pristal (Janša, 2013, 142).

K nejasnosti poteka teh pogovorov prispeva še Jambrekovo spominjanje, da se je v času odmora skupaj s poslancem SKD Primožem Rodetom umaknil s Poljč na Bled. Ob tem je zapisal bojazen, da bi se lahko del Demosovega vodstva ob dobrem poznavanju plebiscitne strategije povezal in se plebiscitni pobudi uprl (Jambrek, 2014, 207; Jambrek, 2018, 304–305). Glede na to, da izvršni svet dober teden pred sestankom v Poljčah ni prižgal zelene luči plebiscitnemu predlogu SSS (Osojnik, 2022, 485–486), je bil Jambrekov strah upravičen. Iz Jambrekovih spominov velja opozoriti še na časovni potek dogajanja v Poljčah. Če se je seminar začel ob 10. uri, kot je bilo predvideno na vabilu (ure začetka seminarja sicer ne moremo z gotovostjo potrditi), je moral biti dopoldanski del dokaj kratek. Jambreku bi sama pot na Bled in nazaj vzela vsaj pol ure, kar bi pomenilo,

da se je moral dopoldanski del končati okoli 11.15 ure. Jambrek je še zapisal, da se je razprava zavlekla, kar bi pomenilo, da so bili referati nastopajočih na prvi seji dokaj kratki ali pa niso nastopili vsi, ki so se jih Hribar, Jambrek in Jerovšek »spominjali«. V vabilu je bila druga točka dnevnega reda sicer na sporedu komaj ob 16. uri.

Plebiscitno pobudo so v Poljčah predstavili Hribar, Jerovšek in Jambrek v tem vrstnem redu. Jambrek je zapisal, da naj bi nastopili že na dopoldanskem delu seminarja, a je zaradi dolgotrajne razprave v tem delu seminarja predlagal Zagožnu, da nastopijo »v enem kosu« po kosilu. Hribar je kot prvi nastopajoči »podal uvodno razlago zunanjih in notranjih okoliščin, ki so pogojevale plebiscitno strategijo in njeno časovno dinamiko« (Jambrek, 2014, 207–208; Jambrek, 2018, 305). V drugem referatu je Jerovšek predstavil pravne vidike razpisa referenduma (Jerovšek, 2007, 239). Jambrek je kot tretji nastopajoči prebral predlog plebiscitnega vprašanja in datum njegove izvedbe, to je 23. december. Pučnik naj bi mu še v dopoldanskem delu seje posebej dejal, naj ne pozabi omeniti datuma²¹ (v anketi Inštituta za ustavno ureditev in človekove pravice iz leta 2010, ki je spraševala o dogodkih v Poljčah in dojemanju takratnega položaja Slovenije ter njene prihodnosti se je Jambrek poudarka o datumu spominjal drugače, in sicer naj bi mu po opoldanskem odmoru Pučnik dejal, naj ne pozabi omeniti datuma »25. december« kot dneva plebiscita).²² Nato je predstavil predlog časovnice za konkretno realizacijo slovenske osamosvojitve. Njegovi razpravi naj bi sledil dolg aplavz. V razpravi so plebiscitno pobudo podprli še Pučnik, Zagožen (Jambrek, 2014, 208; Jambrek, 2018, 304–306) in Bučar (Hribar, 1991, XIV; Hribar, 1995, 132; Hribar, 2005, 3; Hribar, 2010, 66).²³ Do nje je bil zadržan republiški sekretar za mednarodne zadeve Dimitrij Rupel.²⁴ Leta 1992 je Rupel priznaval, da je obžaloval, da je s svojimi besedami v Poljčah nekoliko zmedel navzoče (Rupel, 1992, 79).

Janša je zgodovinarki Rosviti Pesek trinajst let po seminarju v Poljčah dejal, da je Pučnik odigral ključno vlogo pri podpori plebiscitni pobudi s strani Demosovega poslanskega kluba. (Pesek, 2007, 226). Pesek (2007, 227) je še zapisala, da o sestanku v

20 Da je odmor potekal okoli poldneva, je leta 2010 zapisal tudi Jambrek. Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambrek, 2014, 384).

21 Jerovšek se predloga izbire datuma spominja nekoliko drugače. Zapisal je, da naj bi v odmoru »/.../ na barskih stolčkih za točilnim pultom v kletnih prostorih v Poljčah prišlo do dogovora, da naj bo plebiscit 23. decembra. Pučnik je povedal, da bo to razglasil še isti dan zvečer na nekem zboru na Ptuj, kar se je tudi zgodilo. Na omenjenih stolčkih so po mojem spominu sedeli Pučnik, Jambrek, Janša, Hribar, Zagožen, Jerovšek...« (Jerovšek, 2007, 239).

22 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (cf. Jambrek, 2014, 384). Domnevamo lahko, da se je pri zapisu datuma Jambreku pripetil tiskarski škrt.

23 Hribar naj bi v elektronskem pismu Rosviti Pesek z januarja 2007 napisal, da naj bi po Jambreku poleg Pučnika in Bučarja nastopil še Janša, česar pa Hribar v svojih delih ne omenja (Pesek, 2016, 211).

24 Rupel naj bi se skliceval na nek dokument, ki bi ga naj pripravile ZDA, da bo ta blokirala Republiko Slovenijo, če se odcepi. A to ni spremenilo razpoloženja za plebiscit med navzočimi. Dnevniški zapisi Tineta Hribarja november–december 1990, 27. 11. 1990 (Hribar, 2005, 21).

Poljčah obstaja le en dokument, ki vsebuje dvanajst sklepov, ki so večinoma povezani z izvedbo plebiscita. Tako predvidevajo razpis plebiscita. Sklep o razpisu bi 21. novembra sprejela slovenska skupščina. Glasovanje bi potekalo 23. ali 30. decembra. Pred glasovanjem bi med drugim Demos iskal sporazum z opozicijo ter k sodelovanju pritegniti še republiško predsedstvo.²⁵

Nekaj informacij o dogajanju v Poljčah je moč razbrati iz odgovorov ankete Inštituta za ustavno ureditev in človekove pravice, ki je bila leta 2010 poslana Demosovim delegatom v skupščini ter še nekaterim udeležencem seminarja (npr. Jambrecku in Jerovšku; ali je odgovarjal tudi Tine Hribar, ne moremo vedeti, saj so nekateri anketiranci želeli ostati anonimni). Med tistimi, ki so se v razpravi dotaknili plebiscitnega predloga, velja izpostaviti delegata Liberalne stranke Vitomirja Grosa, ki je v anketi zapisal, da se mu je zdel plebiscit nepotreben, a bi ga stranka podprla, če bi se Demos zanj odločil. Gros se je še spominjal Ruplovega nasprotovanja »osamosvojitvi«. Ciril Kolešnik, leta 1990 član Slovenskih krščanskih demokratov (SKD), je menil, da plebiscit ni bil potreben, se je pa zavzemal za čimprejšnjo samostojnost Slovenije. Nace Polajnar (SKD) je, kot je zapisal, predlagal, da bi bilo treba pri pripravi na plebiscit vključiti tudi opozicijo. Nekoliko drugačno perspektivo dogajanja v Poljčah ponuja zapis Toneta Peršaka (Slovenska demokratska zveza (SDZ)) v tej anketi. Omenil je, da sta zagovarjanje slovenske samostojnosti po ustavni poti in Ruplov nastop v Poljčah sprva večino delegatov SDZ odvrnila od ideje plebiscita, a so nato stranko v podporo temu pripeljala pogajanja znotraj Demosa. Delegata Ivan Vivod in Angelca Žerovnik sta omenjala omahovanje Franca Zagožna glede izvedbe plebiscita. Menil naj bi, da čas za izvedbo glasovanja še ni bil primeren.²⁶ Zagožnovo domnevno nasprotovanje se zdi presenetljivo, saj je očitno od samega začetka vedel, da bo v Poljčah predlagana pobuda za izvedbo plebiscita, ki jo je že prej podprl. Njegovo nasprotovanje bi lahko morebiti sprožila sprememba namere glasovanja; namesto predustavnega referenduma (kar naj bi mu Jambrek predlagal 29. oktobra) plebiscitno vprašanje ne bi bilo povezano z ustavo, temveč le s samostojnostjo Slovenije. S tem bi lahko Hribarjeva razlaga nastanka predlaganega plebiscitnega vprašanja v Poljčah pridobila na verjetnosti napram Jambrekove. V isti anketi se je večina spominjala Pučnikovega

zagovarjanja izvedbe plebiscita, Ruplovega nasprotovanja in Bučarjeve nekolikšne zadržanosti.²⁷

Kasnejše dogajanje je pokazalo, da je imel sestanek v Poljčah velik pomen za nadaljnje korake osamosvajanja Republike Slovenije. Javnost se je že drugič v dveh mesecih soočila z idejo izvedbe plebiscita. Za Demosov predlog je, kot je to že dobro znano, izvedela že kmalu po koncu prvega dneva seminarja. Takrat se je Jože Pučnik iz Poljč napotil na Ptuj, kjer je prisostvoval sestanku lokalnega odbora njegove stranke, nato pa novinarjem izdal datum glasovanja (Pesek, 2007, 226). Je pa že pred sestankom v Poljčah med vrsticami morda namignil, da bi lahko prišlo do izvedbe glasovanja. 7. novembra je namreč v svojem odgovoru Cirilu Ribičiču (ta ga je v javnem pismu spraševal glede nekaterih političnih odločitev Demosa) v časniku Delo zapisal, da je Demos pred volitvami obljubil Slovencem suvereno in samostojno Slovenijo. Tak status so nameravali zagotoviti s sprejemom nove slovenske ustave. Če to ne bo možno zaradi delovanja opozicije, pa bo Demos iskal druge legitimne poti za doseg tega cilja (Pučnik, 1990, 5).²⁸

SKLEPNE MISLI

Na odgovor, kako je prišlo do končne inačice predlaganega plebiscitnega vprašanja v Poljčah in kako se je tamkajšnji sestanek odvijal, najverjetneje nikoli ne bomo odgovorili s stoodstotnim prepričanjem, saj si zgodbe nekaterih takrat ključnih akterjev preveč nasprotujejo zlasti v podrobnostih, po drugi strani pa obstaja premalo dokumentov, s katerimi bi lahko preverili relevantnost teh zgodb. Torej ne moremo zapisati jasne zgodbe o dogajanju konec oktobra in v začetku novembra 1990, lahko pa podamo odgovore oziroma vsaj predvidevanja, kaj se izmed navedenega v obravnavani spominski literaturi najverjetneje ni zgodilo. Na podlagi temeljite analize je moč sklepati, da je bil glavni pobudnik referenduma, ki je kasneje prerasla v plebiscit o slovenski samostojnosti in neodvisnosti, Peter Jambrek, ki je поблиžje o tem sodeloval s Tonetom Jerovškom, Francem Zagožnom in Jožetom Pučnikom,²⁹ o glavnih stvareh pa je bil obveščen še Tine Hribar. Da je bil Jambrek glavni pobudnik ideje plebiscita, ki je bila predstavljena v Poljčah, je nekaj dni pred izvedbo plebiscita zapisal eden vidnejših takratnih opozicijskih politikov Mile Šetinc (1990, 1).

25 Sklepi in stališča seminarja o osamosvojitvenem plebiscitu, 9. 11. 1990 (Hribar, 2005, 6–7).

26 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambrek, 2014, 383–386).

27 Poslanci Demosa in opozicije o plebiscitni odločitvi novembra 1990 – rezultati ankete, izvedene leta 2010 (Jambrek, 2014, 386–389).

28 Na to je sredi decembra 1990 opozoril že Ali H. Žerdin (1990, 22–23).

29 Na Pučnikov pomen pri razvoju ideje o razpisu plebiscita pred sestankom v Poljčah, opozarja Avbelj (2021, 193).

THE DEMOS PLEBISCITE INITIATIVE: AN ANALYSIS OF THE MEMOIRS AND THE DEVELOPMENTS AT THE END OF OCTOBER AND BEGINNING OF NOVEMBER 1990

Janez OSOJNIK

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: janez.osojnik1@um.si

SUMMARY

On the basis of the memoirs, documents from the Archives of the Republic of Slovenia, Slovenian newspapers and the most relevant scientific literature, the article discusses the Demos plebiscite initiative, which resulted in the holding of a referendum on the independence of the Republic of Slovenia on December 23, 1990. The Demos plebiscite initiative was not the first one. Earlier, in 1990, there had been ideas of holding a referendum in which the electorate would decide on the Republic of Slovenia's future. In view of the slow adoption of the new Slovenian Constitution, individuals who were close to Demos decided to suggest that a plebiscite be held. The author of the plebiscite initiative was Peter Jambrek, who worked more closely with Tone Jerovšek, Franc Zagožen and Jože Pučnik in preparing the plebiscite proposal, while Tine Hribar was also informed about the most important issues. Jambrek, together with Jerovšek, was probably the author of the first draft of the plebiscite question, which had changed by the time of the meeting of the Demos parliamentary club in Poljče (November 9, 1990). In Poljče, the participants supported the plebiscite initiative. There are a number of differences between the memoirs of some of the main protagonists of the Demos plebiscite initiative and the events in Poljče. In the article we have attempted to reconstruct the events on the basis of their comparison and critical analysis. It should be added that it is not possible to give a completely unambiguous reconstruction of the events, due to the aforementioned differences in the memoirs of the main protagonists and the insufficient number of documents which could be used to verify the relevance of the narratives of the protagonists.

Keywords: plebiscite, 1990, Poljče meeting, independence of the Republic of Slovenia, Peter Jambrek, Tone Jerovšek, Tine Hribar

VIRI IN LITERATURA

ARS, SI AS 2007 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), Peter Jambrek (fond SI AS 2007).

Avbelj, Matej (2021): Constitutionalization of Jože Pučnik's Political Thought. *Acta Histriae*, 29, 1, 191–206.

Cerar, Miro & Gorazd Perenič (2001): Nastajanje slovenske ustave: izbor gradiv Komisije za ustavna vprašanja 1990–1991, 1. zvezek. Ljubljana, Državni zbor Republike Slovenije.

Gašparič, Jure & Tjaša Konovšek (2022): Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 431–462.

Göncz, László (2022): Madžarska narodna skupnost v času osamosvojitve Slovenije in ustavnih sprememb ter sprejetja nove ustave (1989–1991). *Studia Historica Slovenica*, 22, 3, 823–858.

Hribar, Tine (1991): Začetek in konec Demosa. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, 10, 116, I–XVII.

Hribar, Tine (1995): Slovenci kot nacija: Soočanja s sodobniki. Ljubljana, Enotnost.

Hribar, Tine (2005): Dokumenti osamosvojitvenega plebiscita. Odločitev za plebiscit. *Nova revija: mesečnik za kulturo*, Forum 24, 282/283, 2–24.

Hribar, Tine (2010): Preživetje naroda: avtonomnost duha in suverenost države. Ljubljana, Društvo 2000.

Jambrek, Peter (1990): Kako do ustavnega kompromisa. Delo: sobotna priloga, 32, 252, 27. 10. 1990, 24.

Jambrek, Peter (2014): Demokracija in država: slovenska demokracija in država – ustanovitev, krize in vizije. Kranj – Nova Gorica, Fakulteta za državne in evropske študije, Evropska pravna fakulteta.

Jambrek, Peter (2018): Ustanovitev Slovenije. Ljubljana, Nova univerza, Evropska pravna fakulteta, Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko.

Janša, Janez (2013): Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Jerovšek, Tone (2007): Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije kot temeljni akt nastanka slovenske države. *Studia Historica Slovenica*, 7, 1–2, 235–246.

Lesjak, Miran (1990): Plebiscit ni farbanje ljudi. *Mladina*, 49, 41, 20. 11. 1990, 8–10.

Lesjak, Miran & Ali H. Žerdin (1990): Demos protu Demosu. *Mladina*, 49, 41, 20. 11. 1990, 4–7.

Lusa, Stefano (2012): Razkroj oblasti: slovenski komunisti in demokratizacija države. Ljubljana, Modrijan.

Maver, Aleš (2022): Zapleteni zemljepis demokratizacije. Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22, 3, 791–822.

Maver, Aleš & Darko Friš (2018): Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 529–556.

Maver, Aleš, Friš, Darko & Gorazd Bajc (2019): Med begom pred sovjetsko preteklostjo in vračanjem vanjo. Stranke in volitve v Ukrajini in Belorusiji med leti 1989 in 2013. *Studia Historica Slovenica*, 19, 1, 181–216.

Osojnik, Janez (2022): Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 463–502.

Pesek, Rosvita (2007): Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?. Ljubljana, Nova revija.

Pesek, Rosvita (2012): Osamosvojitvena vlada: kako so gradili državo. Celovec, Mohorjeva.

Pesek, Rosvita (2016): Bučar. Celovec, Mohorjeva.

Pirjevec, Jože (1995): Jugoslavija: 1918–1992: nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper, Lipa.

Pirjevec, Jože (2003): Jugoslovanske vojne: 1991–2001. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Pučnik, Jože (1990): Prejeli smo. Odgovor Jožeta Pučnika. Delo, 32, 260, 7. 11. 1990, 5.

Repe, Božo (2001): Slovenci v osemdesetih letih. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Repe, Božo (2002): Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije. Ljubljana, Modrijan.

Repe, Božo (2022): Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih. *Studia Historica Slovenica*, 22, 2, 305–342.

Repe, Božo & Darja Kerec (2017): Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Rupel, Dimitrij (1992): Skrivnost države: spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992. Ljubljana, Delo, Slovenske novice.

Slivnik, Danilo (1991): Sto osamosvojitvenih dni. Ljubljana, Delo.

Šela, Ana (2021): Contributions to the Knowledge of the Slovenian Intellectual 'Opposition' in the 1980s under the Screening of the State Security Service. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 31, 4, 601–616.

Šela, Ana & Darko Friš (2017): Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 823–836.

Šetinc, Mile (1990): Opozicija in plebiscit. Neodvisni dnevnik: Dnevnikova podmornica, 40, 23, 18. 12. 1990, 1.

Valič Zver, Andreja (2013): Demos: slovenska osamosvojitev in demokratizacija. Maribor – Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Študijski center za narodno spravo.

Zajc, Marko (2020): Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986. *Studia Historica Slovenica*, 20, 3, 921–955.

Žakelj, Viktor (2010): Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom. Tržič, Učila International.

Žerdin, Ali H. (1990): Pučnik proti Pučniku. *Mladina*, 49, 44, 11. 12. 1990, 22–23.